

Ruimte voor conflict

door Arnold Reijndorp

We gaan op zoek naar de uitwerking van de culturele politiek zoals die vanaf de jaren negentig is gevoerd in steden verspreid over Europa. Wat we willen weten is hoe die culturele politiek heeft vorm gekregen, ruimtelijk in de reconstructie van bepaalde delen van de stad, de bouw en de programmering van nieuwe musea en theaters, en de ontwikkeling van nieuwe openbare ruimtes. We willen echter vooral met eigen ogen en oren zien en horen wat als resultaat van, of tegen dat beleid in is ontstaan van onderop. Welke ruimte heeft die culturele politiek, bedoeld of onbedoeld, gecreëerd voor kunst en cultuur op onverwachte plekken, op een niet vermoede manier? We gaan naar steden die niet vanzelfsprekend aanspraak kunnen maken op de titel cultuurstad, die niet beschikken over de nationale culturele instituten waarmee de oude hoofdsteden al vele eeuwen goede sier maken, de nationale musea, theatergezelschappen, opera's etc. Steden die ook niet vanzelf beschikken over een publiek dat van binnen en buiten de stad toestroomt om die talloze en elkaar opvolgende voorstellingen en tentoonstellingen te bezoeken, te bekijken en te bediscussiëren. De hoofdsteden zijn de etalages van landen. Cultuurbeleid staat daar in het teken van de continuïteit. Die andere steden, 'second cities', hebben alleen zichzelf in de aanbieding. Cultuurbeleid staat in die steden in het teken van overleven en veranderen.

De steden waar we naartoe gaan, Skopje, Prishtina, Tirana, Marseille, Manchester, Leeds, Liverpool, Bilbao en Vitoria-Gasteiz, hebben zich allemaal in de afgelopen tien tot dertig jaar opnieuw moeten uitvinden. De eerste drie als hoofdsteden van nieuwe landen (ook Albanië is na de val van het communisme een nieuw land). De laatste als hoofdstad van een steeds meer autonome regio. De andere als voormalige industrie- en havensteden. Cultuur blijkt te kunnen voorzien in een nieuw verhaal: de attractieve stad, de culturele stad, de diverse stad, de creatieve stad; in ieder geval een stad die ertoe doet, die meeteelt, waar je niet omheen kunt, waar je zijn moet, als was het maar even. In de loop van die paar decennia treedt er een verschuiving op in de culturele politiek.

In eerste instantie stond de culturele strategie van talloze steden in West-Europa en de V.S. in functie van de revitalisering van stedelijke economie. Hun economische basis vonden ze, vaak al een eeuw lang, in de grote industrie en de haven. Daarin werkten het gros van haar inwoners en daar werd het geld verdient dat werd uitgegeven in de winkels, maar ook geïnvesteerd in de uitbouw en de vernieuwing van de stad, haar instellingen en voorzieningen. Die economische basis veranderde vanaf de jaren tachtig, kromp in of ging zelfs grotendeels verloren. Dat geldt vooral voor de steden in Noord-Engeland, maar ook voor die in Baskenland en voor Marseille. Havenfuncties verplaatsten zich verder weg van de stad. De steden in de Balkan maakten nog een veel ingrijpender verandering door. Het politieke en maatschappelijke systeem ging op de schop, maar daarmee ook de economie.

De 'attractieve stad' is het eerste antwoord van steden op deze vergaande economische herstructurering. Vanaf de jaren tachtig probeert men de stad aantrekkelijk te maken voor nieuwe groepen bewoners, maar vooral ook om grote groepen bezoekers naar de stad te trekken. Nieuwe musea, theaters en evenementen maken deel uit van deze strategie, naast het bouwen van nieuwe stadions en congrescentra. De revitalisering van de stedelijke economie wordt zo in eerste instantie gezocht in koopkracht en bezoekersaantallen. De culturele strategie is daarvan afgeleid en gericht op cultuurconsumptie. Het nieuwe publieke domein is vooral bedoeld voor bezoekers: koopkrachtig publiek van elders. Vanaf de jaren negentig treedt er een verschuiving op in het economische beleid van steden en daarmee ook in de bijbehorende cultuurpolitiek. Het motto attractieve stad wordt ingeruild voor creatieve of kennisstad.

Steden wedijveren minder om bezoekers en meer en meer om hoog-opgeleide en creatieve bewoners. Cultuur is niet langer een consumptiegoed, maar een centrale productiefactor. Kennis, creativiteit en diversiteit vormen de basis van de nieuw stedelijke economie. Die 'culturalisatie' van de economie strekt zich gaandeweg uit over de gehele stedelijke samenleving. De stad positioneert zich als een knooppunt in wereldwijde netwerken en als boei in mondiale stromen van informatie, geld, goederen en – niet te vergeten – van mensen. De eigenheid van de stad, de identiteit waarmee zij zich van andere steden onderscheidt, dringt zich op als een belangrijk vraagstuk. Verschillen worden van betekenis voorzien en uitvergroot. Elke stad is op zoek naar een verhaal, waaruit zowel vernieuwing als continuïteit spreken. Cultuur lijkt ook een gat te moeten (en willen) vullen dat door de herstructurering van de stedelijke economie is gevallen in de sociale structuur van de stad. Het

politieke en maatschappelijke debat gaat minder over gelijkheid, rechtvaardigheid en stedelijke solidariteit, en steeds meer over verschil, eigenheid en conflict. Kunst en cultuur lijken opgezadeld met een vrijwel onmogelijke opdracht: de verschillen van betekenis te voorzien – en daarmee uit te vergroten – en tegelijk bruggen te slaan.

De veranderingen in de stedelijke economie hebben verstrekkende gevolgen voor de stedelijke samenleving. Het tijdperk van de 'organization man' zoals de Amerikaanse socioloog William H. Whyte deze in de jaren vijftig beschreef, de werknemer van grote industriële en dienstverlenende bedrijven is definitief ten einde. Wat daarvoor in de plaats is gekomen, blijkt eigenlijk pas de laatste jaren. Sociologen als Richard Sennett en Robert Putnam hebben in boeken met respectievelijk als titel *The Corrosion of Character*, *The Personal Consequences of Work in the New Capitalism* (1998) en *Bowling Alone. The Collapse and Revival of American Community* (2000) vooral de sociale leegte beschreven die overbleef nadat het werken in die grote industriële organisaties het maatschappelijke leven niet langer beheersten. Richard Florida begint zijn boek over de creatieve klasse met een beeldende beschrijving van het contrast in stedelijke levenswijze nu en vijftig jaar geleden. Ook nu wordt die levenswijze in hoge mate door de stedelijke economie bepaald, maar dat is een economie van kleinere bedrijven gericht op kennis, creativiteit en innovatie, met flexibele werknemers en freelancers, die in netwerken met elkaar verbonden zijn. Symbolisch-analisten, experts, kenniswerkers en creatieven zijn termen waarmee men vat probeert te krijgen op deze nieuw, professionele middenklasse.

Die veranderingen hebben enorme gevolgen voor het publieke en het collectieve domein die steden niet alleen politiek en sociaal, maar ook ruimtelijk structureerden. Dat zijn ook de domeinen waarop het culturele beleid van steden zich richt. Het eerste misschien meer als terrein van de politieke strategie, van bovenaf, de herontwikkeling van oude haven- en bedrijfsterrainen, de opwaardering van stedelijke openbare ruimten, de musea en theaters. Het tweede meer als het domein van het tactisch opereren van kunstenaars en allerhande bewegingen 'van onderop', in buurten en wijken. Die twee domeinen hebben zich in de afgelopen eeuw naast en vaak tegenover elkaar ontwikkeld. Het eerste als het domein van de burgerij en de uitdijende middenklasse: het publiek. Het laatste als het domein van de emancipatie en de inburgering van de stedelijke massa van arbeiders en volksbuurtbewoners. Beide terreinen zijn als gevolg van de economische en maatschappelijke veranderingen van karakter veranderd. Het publiek is zelf een massaverschijnsel geworden. Precies op het moment dat de emancipatie, de inburgering van de arbeidersklasse was voltooid, kwam er een einde aan een stedelijke economie waaraan zij haar bestaan ontleende. Nieuwe groepen immigranten bevolken de buurten en wijken die het object waren van die sociale, emancipatiestrategie, maar de dragers daarvan, politieke partijen, vakbonden, verenigingen hebben hun functie daarin verloren. De homogeniteit, de samenhang en de solidariteit die kenmerkend waren voor het collectieve domein gingen verloren. Het publieke domein lijkt meer en meer uiteen te vallen in de domeinen van verschillende publieken en zo zijn functie van plaats van sociale en culturele uitwisseling te verliezen. Steden zijn haarden van conflict geworden volgens Saskia Sassen en het is de vraag, of en in hoeverre strategieën gericht op participatie en sociale samenhang nog werken. Gaat het niet eerder om het creëren, letterlijk en figuurlijk, van ruimte voor het verschil én het conflict? Wat is de rol van kunst, architectuur, stedenbouw en vormgeving daarbij? Zowel 'top down' als 'bottom up'?

Het zijn ingewikkelde vragen, maar wie weet vinden we ergens in Europa een paar beginnetjes van een antwoord. De hoofdsteden van de 'nieuwe' landen in de Balkan worstelen niet alleen met hun eigen identiteit, maar moeten vormgeven aan die van een nieuw land. Modernisme en (verzonnen) traditie, internationale en lokale oriëntaties strijden daarin om de voorrang. Voor ons als buitenstaanders is verwarrend wat bottom-up is en wat top-down. Wat voorheen deel was van een beweging van onderop is nu officiële politiek. Diezelfde verwarring lijkt ook in Baskenland het geval. Wat is het verschil tussen nationalisme en het vormgeven van lokale identiteit? En welke rol speelt Guggenheim als mondiale speler daarin? Marseille bouwt verder op basis van haar open karakter van havenstad en laat zich voorstaan op haar integratieve vermogen, als 'bouillabaisse'. Tegelijkertijd meet ze zich een mondiaal ogend pak aan, dat het in eeuwen gegroeide kosmopolitische karakter dreigt te verdringen. Manchester, Liverpool en Leeds zijn de meest uitgesproken voorbeelden van steden waarvan niet alleen de economie radicaal is veranderd, maar ook de politieke, sociale en culturele structuren die daar nauw mee verbonden waren. Op welke wijze is/wordt dat gat gevuld? Hoe gaan kunst en cultuur om, niet alleen met het fysiek, maar ook met het sociale industriële erfgoed ('white ethnicity')? Bestaat er zo iets als een samenbindende regionale identiteit? Of bouwen deze steden juist door op wat hen altijd van elkaar onderscheidde, havenstad of industriestad?